

УДК 159.9.072

ДІАГНОСТИКА СХИЛЬНОСТІ ДО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Столярчук О.А.

Київський університет імені Бориса Грінченка

В статті проаналізовано проблему жорстокого поведіння з дітьми, розкрито зміст, форми та наслідки сімейного насильства над дитиною. Надано зміст авторської анкети, розробленої з метою діагностики схильності до жорстокого поведіння з дітьми у родині. Сформульовано орієнтовні напрями аналізу даних анкетування для виявлення чинників та тенденцій жорстокого поведіння з дітьми у родині.

Ключові слова: порушення сімейного виховання, сімейне насильство, батьківське насильство, жорстоке поведіння з дітьми, нехтування дитиною, схильність до жорстокого поведіння з дітьми.

Постановка проблеми. Складності розвитку сучасного українського суспільства характеризуються різними формами примусової взаємодії, пов'язаними з розповсюдженістю терористичних актів, військовими діями, криміналізацією суспільства. Насильство охоплює різні верстви та групи населення, в тому числі й родини з деформованими взаєминами. Водночас має місце відсутність чіткої аксіологічної бази для регуляції батьківсько-дитячих стосунків, що загострює проблему сімейного, в тому числі й батьківського, насильства. Психолого-педагогічна практика потребує осмислення теоретичних аспектів феномену сімейного насильства над дитиною, обґрунтування причин і умов його розповсюдженості, а також розробки адекватних методів профілактики та корекції цього негативного соціокультурного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сімейного насильства загалом, і батьківського зокрема, потрапила у фокус наукового дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, як-от: О.М. Александрової, О.В. Безпалько, О.М. Боголюбової, Н.Л. Васильєвої, М.А. Гуліної, Н.О. Зінов'євої, Т.В. Журавель, О.О. Кочемировської, О.С. Мартинової, І.М. Мачуської, Ю.В. Мельник, Н.Ф. Михайлової, М.В. Смагіної, І.М. Трубавіної, С.В. Шаргородського, К.С. Шендеровського, Т.П. Цюман, М.Е. Ясеновської та ін.

Теоретичний аналіз науково-методичних джерел засвідчує, що більшість дослідників вважає синонімічними поняття насильства над дітьми та жорсткого поведіння з ними. Водночас розповсюдження набуває тенденція диференціації жорсткого поведіння з дітьми та нехтування ними. Зокрема, американський психолог А. Ребер тлумачить поняття жорстокого поведіння з дітьми як будь-яку форму фізично чи психологічно неправильного поведіння з дітьми зі сторони батьків чи опікунів [1, с. 265]. Вищезазначений автор також наголошує, що цей термін часто асоціюється з серйозними фізичними травмами, що завдаються дітям дорослими. Тому А. Ребер також оперує поняттям «відсутність турботи про дитину», позначаючи його як погане поведіння, яке є наслідком відсутності бажаної уваги до здоров'я, харчування, одягу, освіти дитини [1, с. 585]. Подібним чином, психолог Г. Крайг вважає, що жорстоке поведіння з дітьми – це умисне нанесення дітям психологічних чи фізичних травм. Психолог слушно наголошує, що іноді буває важко відрізнити прояви жорстокості від звичайного

покарання [3, с. 521]. Нам найбільше імпонує позиція вітчизняної дослідниці Т.В. Журавель, яка тлумачить жорстоке поведіння з дітьми у сім'ї як будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального або економічного характеру (або ж бездіяльність) щодо дитини з боку інших членів родини, які порушують права та свободи дитини, наносять шкоду її фізичному або психічному здоров'ю [2, с. 198].

Традиційно, з подачі російської дослідниці Н.К. Асанової, виокремлюють чотири види родинного насильства щодо дитини: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне [5]. Зрозуміло, що психологічне насильство пронизує всі інші види. Згідно з твердженнями С. Харта та його колег, психологічно жорстоке поведіння з дитиною має 6 основних форм: відторгнення, відмову у емоційному відгуку, приниження, залякування, ізоляцію й експлуатацію [7].

Заслужують на увагу дослідження, присвячені виокремленню характеристик дорослих, схильних до батьківського насильства. Згідно з дослідженнями Н.К. Асанової, батьки, котрі б'ють своїх дітей, характеризуються як імпульсивні, незрілі, ригідні, залежні та нарцисичні, відгороджені від сім'ї, друзів, часто відчувають подружні труднощі [5]. Вітчизняний дослідник О. Науменко також вказує, що це люди, які, як правило, і самі піддавалися насильству в дитинстві, вони володіють низькою самооцінкою, звинувачують інших у діях, які здійснюють самі [4, с. 3].

Відповідно, гостроти розгляду феномену жорстокого поведіння з дітьми додають встановлені факти відтворення ними насильницької поведінки. Дослідник А.П. Стромилло наводить дані про те, що діти, що зазнали різного роду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей, на тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, часом спалахи їхнього гніву не мають видимої причини. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки [6, с. 142]. Відтак створюється замкнене коло сімейного насильства. Виходячи з актуальності проблеми жорсткого поведіння з дітьми для вітчизняного суспільства, видається доречним збагачення методичної платформи діагностики проявів цього негативного явища.

Метою цієї роботи є виклад змісту та функціонального призначення анкетування, спрямованого на діагностику схильності особистості до жорстокого поводження з дітьми у родині.

Виклад основного матеріалу. З метою комплексної діагностики схильності до жорсткого поводження з дітьми у родині нами було розроблено анкетування напіввідкритого типу, що пройшло апробацію зі студентами 1-4 курсів соціономічних напрямів підготовки. Анкетування обов'язково має анонімний характер. Перше питання спрямоване на встановлення загальних даних респондентів. Питання 2-7 орієнтовані на встановлення соціально-психологічних характеристик батьківської родини опитуваних. Восьме питання з'ясовує застосовані щодо респондента у його дитинстві форми жорсткого поводження та їх частоту. Дев'яте питання дозволяє визначити, чи розглядає опитуваний власну дитячу поведінку як чинник сімейного насильства. Наступні питання спрямовані на рефлексію респондентами наслідків (десяте) і причин (одинадцять) жорстокого поводження з ними у родині. Дванадцять і тринадцять питань уможливають встановлення зв'язків між жорстоким поведінням з дитиною, батьківсько-дитячими конфліктами та сімейною діалогічною взаємодією. Останнє питання спрямоване на встановлення схильності до жорстокого поводження з дитиною. Якщо респондент вже має власних дітей, то постає можливим виявлення відтворення ним батьківського насильства.

Зміст анкетування

Інструкція. Шановні респонденти! Пропонуємо Вам взяти участь у дослідженні проблеми жорстокого ставлення батьків до дітей. Вивчення цієї проблеми є дуже важливим для розробки засобів попередження та корекції родинного насильства. Оскільки відповіді для опитувальника є повністю анонімними, закликаємо Вас бути максимально відвертими. Зважте, що всі питання анкети стосуються лише родинних взаємин. На запитання 8, 10, 11 і 14 можна обирати кілька варіантів відповіді. Дякуємо за участь!

1. Вкажіть Ваш вік та стать.

2. Визначте тип Вашої батьківської родини на час проживання в ній:

- а) повна (тато і мама),
- б) неповна материнська (лише мама),
- в) неповна батьківська (лише тато),
- г) функціонально неповна (формально є обидва з батьків, але вихованням займається лише мама чи тато),
- д) повторний шлюб (мама та вітчим),
- е) повторний шлюб (тато та мачуха),
- є) виховання близькими родичами (бабуся-дідуся чи тьотя-дядько),
- ж) свій варіант.

3. Зазначте сферу зайнятості Ваших батьків (вихователів):

- а) тато _____,
- б) мама _____.

4. Вкажіть тип Вашої батьківської родини за кількістю дітей:

- а) однопітня,
- б) малодітна (двоє дітей),
- в) багатодітна (трьох дітей чи більше).

5. Вкажіть характер родинної влади Вашої батьківської сім'ї:

- а) патріархальна (владу утримує чоловік – тато, дідусь),
- б) матріархальна (владу утримує жінка – мама, бабуся),
- в) демократична (влада розподілена між чоловіком і дружиною),
- г) ситуативний характер родинної влади,
- д) свій варіант.

6. Оберіть притаманний Вашим батькам (вихователям) стиль сімейного виховання:

- а) авторитарний (строгість, контроль, недовіра, обмаль підтримки),
- б) демократичний (поєднання контролю з підтримкою, схваленням, обґрунтованість вимог),
- в) ліберальний (відстороненість від дитини, мало вимог і любові),
- г) потуральний (гіперопіка, надміру любові й обмаль вимог),
- д) нестійкий (ситуативний вияв всіх вищезгаданих стилів),
- е) свій варіант.

7. Визначте характер Ваших теперішніх стосунків з батьками (вихователями):

- а) доброзичливий,
- б) конфліктний,
- в) відсторонений,
- г) діловий,
- д) свій варіант.

8. Оцініть наявність і частоту проявів жорстокого ставлення батьків (вихователів) до Вас (0 – ніколи, 1 – іноді, 2 – часто):

- а) фізичні покарання,
- б) зумисне пошкодження дорослими речей,
- в) сексуальне насильство,
- г) побутова експлуатація (невиправдане переключення на Вас прямих обов'язків батьків),
- д) емоційна холодність (відмова в пестощах та емоційній підтримці),
- е) приниження (деструктивна критика, грубе втручання у особистий простір (перечитування листування, обшук речей)),
- є) висміювання (надання Вам негативних характеристик, застосування образливих прізвиськ),
- ж) відторгнення (відмова виконувати вмотивовані прохання),
- з) ігнорування у спілкуванні («іди, не зважай, не хочу тебе слухати»),
- і) безпідставні звинувачення (у брехні, агресивності тощо),
- й) негативне порівняння (співставлення з «кращими» іншими),
- к) зверхність (демонстративне підкреслення своїх переваг на тлі Вашої безпорадності чи нерозсудливості),
- л) невмотивовані комунікативні обмеження (заборона спілкуватись, дружити з певними людьми),
- м) пригнічення ініціативи та права вибору («будеш одягати, їсти те, що я скажу; підеш вчитись, куди я скажу»),
- н) недовіра («ти не міг, тобі не вдасться зробити це (щось хороше)'),
- о) залякування («не зробиш, як кажу, я тобі...»),
- п) дорікання («я тебе виховав, а ти...»),

р) шантажування («поки я тебе годую, будеш слухати мене»),

с) свій варіант.

9. Чи прокукували Ви батьків (вихователів) власною поведінкою (непослухом, ігноруванням батьківських вимог тощо) на жорстоке ставлення до Вас?

а) ніколи,

б) іноді,

в) часто,

г) свій варіант.

10. Оцініть, чи характерні Вам нижчеперераховані риси як наслідок жорстокого ставлення батьків (вихователів) для Вас (0 – не характерні, 1 – частково характерні, 2 – повністю характерні):

а) тривожність,

б) низька самооцінка, невпевненість в собі,

в) нерішучість, сором'язливість,

г) страх перед начальством,

д) дратівливість,

е) невмотивована агресивність,

є) песимізм,

ж) підозріливість, недовіра до інших,

з) помисливість,

і) емоційна стриманість, байдужість,

й) надмірна поступливість,

к) замкнутість, скутість у спілкуванні,

л) свій варіант.

11. Спробуйте визначити причини, через які батьки (вихователі) виявляли жорстоке ставлення до Вас:

а) проблеми у стосунках з шлюбним партнером,

б) проблеми на роботі,

в) власний негативний досвід взаємодії з батьками,

г) самотність (відсутність шлюбного партнера),

д) негативні стосунки з близькими родичами (друзями),

е) проблеми зі здоров'ям,

є) фінансові труднощі,

ж) безробіття,

з) негативні риси характеру (агресивність, невротичність),

і) неправильні уявлення про виховання дітей,

к) свій варіант.

12. Як часто у Вас із батьками (вихователями) виникали конфлікти під час спільного проживання:

а) практично не виникали,

б) кілька разів на місяць,

в) один-два рази на тиждень,

г) щодня чи через день,

д) свій варіант.

13. Чи використовували батьки (вихователі) діалог, взаємодію з Вами, щоб вирішити проблеми, труднощі Вашого життя:

а) ніколи,

б) іноді,

в) часто,

г) свій варіант.

14. Які різновиди покарань Ви вважаєте прийнятними для застосування у вихованні власних дітей:

а) фізичне покарання (побиття),

б) полегшений силовий вплив (стусан, ляпас, трясіння, обсмикування),

в) пошкодження чи знищення недоречних речей дітей,

г) примусова праця,

д) емоційна холодність,

е) критика,

є) висміювання,

ж) відторгнення,

з) ігнорування у спілкуванні,

і) матеріальні обмеження,

й) порівняння (з собою, іншими дітьми),

к) зверхність,

л) комунікативні обмеження,

м) відмова у праві вибору,

н) недовіра,

о) залякування,

п) дорікання,

р) шантажування,

с) свій варіант.

Обробка результатів анкетування передбачає кількісний і якісний аналіз відповідей. Проведення анкетування з великою вибіркою із подальшим кодуванням результатів та використанням комп'ютерної програми обробки даних SPSS уможливило реалізацію ряду дослідницьких завдань. Так, вивчення проблеми наступності жорсткого поводження з дітьми у родині можливе шляхом кореляційного аналізу відповідей на 8 і 14 питання. Співставлення показників форм і причин жорсткого поводження з дітьми та соціально-психологічних характеристик родини виявляє кореляцію між ними для встановлення об'єктивних характеристик і предиктив батьківського насильства. Факторний аналіз дозволяє виявити вагомні чинники та тенденції жорсткого поводження з дітьми у родині щодо обраної вибірки респондентів.

Висновки. Проблема жорсткого поводження з дітьми у родині, що є актуальною для вітчизняного суспільства, потребує оновлення превентивних і корекційних засобів. Для групової й індивідуальної діагностики схильності особистості до жорсткого поводження з дітьми, його чинників, форм і наслідків доречним є застосуванням анкети напіввідкритого змісту. Обробка даних анкетування також дозволяє виявити проблему наступності батьківського насильства та розробити заходи його профілактики.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні впливу індивідуально-особистісних якостей студентів на їх схильність до жорсткого поводження з дітьми у родині.

Список літератури:

1. Большой толковый психологический словарь / Ребер Артур; пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. – [3 изд.]. – М.: Вече, АСТ, 2000. – Т. 1 (А – О). – 592 с.
2. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка: навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. – К.: Академвидав, 2013. – С. 197-209.
3. Крайг Г. Психология развития / Грэйс Крайг; пер. с англ. Н. Мальгиной и др. – [7-е междунар. изд.]. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 992 с.
4. Науменко О. Про насильство в сім'ї / О. Науменко // Психологічна газета. – 2010. – № 9. – С. 3-8.

5. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное пособие для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических вузов / Под ред. Н. К. Асановой. – М.: Владос, 1997. – 512 с.
6. Стримило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки / А. П. Стримило, С. А. Мукомел // Вісник Черкаського університету. – 2010. – № 121. – С. 140-143.
7. Hart S. N. The challenge: To better understand and combat psychological maltreatment of children and youth / S. N. Hart, R. B. German, M. N. Brassard. – New York: Pergamon, 1987. – P. 3-24.

Столярчук О.А.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ДИАГНОСТИКА СКЛОННОСТИ К ЖЕСТОКОМУ ОБРАЩЕНИЮ С ДЕТЬМИ

Аннотация

В статье проанализирована проблема жестокого обращения с детьми, раскрыты содержание, формы и последствия семейного насилия над ребенком. Предоставлено содержание авторской анкеты, разработанной с целью диагностики склонности к жестокому обращению с детьми в семье. Сформулированы ориентировочные направления анализа данных анкетирования для выявления факторов и тенденций жестокого обращения с детьми в семье.

Ключевые слова: нарушение семейного воспитания, семейное насилие, родительское насилие, жестокое обращение с детьми, пренебрежение ребенком, склонность к жестокому обращению с детьми.

Stoliarchuk O.A.

Boris Grinchenko Kyiv University

DIAGNOSTICS OF THE PROPENSITY TO CHILD ABUSE

Summary

The problem of child abuse was analyzed in the article. A content, forms and consequences of child abuse were revealed. The author's questionnaire of child abuse diagnostics was provided. Basic directions of an analysis of indicators were formulated for identification of child abuse factors and tendencies.

Keywords: violation of family interaction, family violence, parental violence, child abuse, neglect of the child, propensity to abuse children.